

Поведенчески проблеми на децата, които преживяват тежки конфликти в семействата си поради развод или раздяла на родителите

Галина Кубратова, председател на Фондация „Психологическа подкрепа”

През 2004 г. екип на фондацията „Психологическа подкрепа” реализира проект “Ранна превенция на асоциално поведение при деца и подрастващи”. Отначало беше насочен само към един район на София, впоследствие към цялата столица, Софийска област и три града от страната.

Децата и родителите, които бяха консултирани, страдаха основно от разстроени семейни отношения, довели до девиантно поведение при децата и подрастващите. Това са бягства от училище, арогантно и агресивно държание спрямо родители и връстници, също и учители, слаб успех, употреба на дрога и алкохол, кражби. При децата от по-ранна възраст – агресия срещу връстници, слаб успех в начална училищна възраст, също кражби от съученици, но по други мотиви – общо вътрешно напрежение и повишен стрес, невротична симптоматика: нощно напикаване, тикове, заекване. Възрастният обхват на участниците бе от 6 до 22-годишна възраст.

Голямата част от тях бяха деца от семейства, претърпели развод или раздяла на родителите. Най-тежките случаи на разстроено детско или юношеско поведение бяха свързани с отчуждаването на деца от родители при развод и възникналия продължителен спор за родителските права между двете страни. Тук се констатира и пряка агресия от дете върху родител – физическо или психическо насилие, или и двете заедно. На това насилие бяха подвластни деца и от двата пола.

Българското семейство е в криза във връзка със смяната на социално-икономическата система, започнала през 1989 г. Загубата на ценностни ориентации и за родители, и за деца, сблъсъкът с отново възникналата психика на културата на оцеляването, характерна за България преди 100-120 години, допълнително усложниха нещата с проблема за детското поведение, отклоняващо се от общоприетите обществени норми.

Една от причините за проблема на разстроените семейни отношения намерихме в *синдрома на родителското отчуждаване* (parental alienation syndrome – PAS) и последиците, които той има върху психиката на детето от гледна точка на рисковете за липса на социални умения, загуба на самоконтрол, склонност към импулсивност и присъединяване към лоши компании на връстници, провокиращи алкохолна злоупотреба или опити с наркотици.

Статистиката сочи твърде нестабилно психическо състояние при деца, живеещи само с един родител, ако другият е възпрепятстван да полага грижи или пък не желае да полага такива. Например в САЩ повече от една четвърт от децата – 17 милиона, не живеят с другия си родител/баща. Данните от 1999 г. Показват, че момчетата без баща забременяват два и половина пъти по-често от останалите и са 53% от жертвите на самоубийство. Момчетата без баща са 63% от бягащите от дома и над 37% повече стават зависими от дрога. Момчетата и момчетата два пъти по-често биват изгонени от гимназия, два пъти по-често влизат в затвора и четири пъти по-често се нуждаят от помощ за своите емоционални или поведенчески проблеми. За Канада и за Западна Европа положението е малко по-мекко. За Източна Европа статистиката все още е неясна, но тенденциите са подобни.

Фамилните войни, които възникват при спор за родителски права, имат сериозни последици върху психиката на детето. Родителското отчуждаване е създаване на отделна/единствена взаимовръзка между дете и единия родител, като се отхвърля другия родител. Напълно отчужденото дете не иска да има никакъв контакт с единия родител и изпитва само негативни чувства към него и само позитивни чувства към

другия родител. Това дете загубва реална представа за чувствата си към двамата си родители. Постоянният характер на конфликта, комбиниран с характерното за него задълбочаване, сериозно уврежда психичното здраве на родителите и психологическото развитие на детето.

Във фамилната война за права над детето родителите могат да отключат постоянно емоционално страдание на подрастващия индивид, чиято протекция от възрастен и добро съществуване са застрашени.

Като фамилен член детето е свързано емоционално и психологически с всеки един от родителите си. То упражнява тази роля в сложната ситуация на развод и с единия, и с другия родител. Когато конфликтът е много тежък, за да защити нуждата си от вътрешно равновесие, детето употребява подсъзнателно система на изключване от конфликта. Тогава то може да избере единия родител, за да облекчи страданието си. То се чувства застрашено от изоставяне. За да е сигурно, декларира отказ от другия родител.

Преди това обаче то може да бъде подложено на натиск и обработка от родителя, който търси надмощие в упражняване на родителските права и на когото детето е присъдено в качеството му на настойник от съда. Трябва да различаваме обаче манипулацията на един родител спрямо детето му, която не води до трансформация на детската психика от манипулацията, типична за синдрома на родителското отчуждаване.

В PAS родителят, който постепенно отчуждава детето от другия родител, се нарича *отчуждител*, а насрещната страна – мишена. Отчуждителят има подчертано дълбоки чувства и емоции, останали от мъчителния за него развод или раздяла. За се справи с тях, той изработва стратегия с включване на детето. Едно разрешение е спечелването на родителските права над него с цел наказание на другия родител и пълното му изключване от живота на детето.

PAS означава безкомпромисно обръщане на детето към единия – добрия, обичания родител, и също така безкомпромисно отвърщане от другия – лошия, мразения родител в контекста на конфликтите за родителските права и **правото на лични отношения** на родителите с децата.

Общо три фактора оказват влияние върху агресивното отричане и отхвърляне на родителя и допринасят за възникването на това, което Ричард Гарднър формулира като PAS (родителско отчуждаване) през 1984 г.:

1. Отчасти съзнателно, отчасти несъзнателно програмиране (промиване на съзнанието, манипулация) от постоянно гледащия детето родител, чиято цел е да разруши любовта на детето към другия родител и да го елиминира от живота му.
2. Възникналите на този фон истории и сценарии на детето, често пъти фантазирани, измислени, които то представя пред съда, социалните служби, учителите. Те надхвърлят по този начин целта на манипулациите на програмиращия родител.
3. Външни ситуативни условия на живот на семейството като например по-големи финансови възможности на единия родител, помощ при програмирането на децата от близките (роднинския кръг), и др.

Родителското отчуждаване е още синдром на образа на родителите като противници. Обаче не става въпрос за скарани родители и тяхната симптоматика (както е във филма “Войната на семейство Роуз”), а за **поведението на децата, които виждат в единия родител своя враг**, това е много важно! Говорим за детско поведение, което всъщност е дълбоко разстроено и тъкмо това ни дава основание да настояваме за обществено внимание и промяна в системата за закрила на детето. Не става въпрос за враждебното отхвърляне на родител, който съзнателно е злоупотребил със своето дете или го е малтретирал. Засегнатите от PAS родители са “нормални” бащи и майки, които обичат децата си и са обичани от тях. Отблъскването засяга този родител, с когото

детето не живее в една къща, който няма родителските права, но има право на лични отношения с детето си. PAS се приема от американските брачни колегии. В Канада, Германия, отчасти Испания, особено Мексико, съдебната система е запозната и приема становища по родителското отчуждаване.

Психологическото виждане за PAS:

Феноменът е познат добре от всички професионалисти, работещи по развода – съдии, адвокати, психолози-експерти в съда, социални работници.

➤ *Прекъсване на контакта между родител и дете чрез манипулация на родителя, придобил правата по съдебно решение:*

В началото на раздялата на семейството общуването функционира повече или по-малко добре; родителят, който не се грижи за детето, го вижда няколко пъти месечно. Изведнъж обаче се проявяват проблеми с общуването. Детето все по-често е болно през предвидените за виждане по съдебно решение почивни дни и не може да излиза. Все повече срещи отпадат и не се наваксват по една или друга причина. Тези проблеми постепенно застрашават сигурността, трайността на връзката с родителя, който не гледа детето. Те приемат формата на все по-масивни препятствия за общуването.

Родителят, който се грижи за децата, прави атрактивни конкурентни предложения, дълго таените детски желания се изпълняват именно в този ден, предвиден за виждане с другия родител, тогава се канят гости, има празници, партита и т.н. Децата изпадат в конфликт. Те се идентифицират с потребностите на този, с когото живеят. Увеличава се страхът от загубването на този родител. За да се ускори възпрепятстването на общуването, родителят, който няма родителските права, става виновен за проблемите на детето в училище, за симптоми – физически и невротични, като се заявява, че има проблеми със здравето на детето като реакции от раздялата. Често се твърди, че детето има енурезис, нощни кошмари и т.н., които се появяват след изпълнение на режима на свиждане. Възпитателите и учителите се превръщат в инструменти и съюзници. Общуването временно се спира поради интереса за здравето на детето. Контактът се прекъсва почти от само себе си, според твърдението на отчуждителя.

Често децата са се отказали междуременно с примирение от връзката, те са смазани от караниците, които повече не понасят и които действително искат да спрат. Оттук произтича бягството в по-красивите светове на фантазиите. Реакциите на децата и младежите са в зависимост от възрастта и нивото на развитие: смущения в поведението, проблеми с успеха в училище, проблеми в развитието – това трябва да се разбира като отчаяни опити и апели на засегнатите деца. Тийнейджърите реагират с нарушение на успеха, агресия и протест срещу социалните норми, отхвърляне на авторитети. Тази криза се наслагва върху кризата на възрастта. Последиците от травмирането продължават до зряла възраст. От това, че са отдадени от единия родител, на собствените му деструктивни чувства, те се превръщат в съучастници на несправедливата кампания за оклеветяване, очерняне и опозоряване на другия родител. Промиването на мозъка на детето, неговото програмиране е толкова голямо и оправдаващо децата, че подложените на него деца мобилизират собствените си сили и допълнително отричат обекта на отхвърлянето – другия родител по свой начин.

В около 90 % от случаите на PAS майката програмира детето срещу бащата, а в 10 % - бащата срещу майката. Социалните служби, съдиите са безпомощни. Те заявяват: “Детето не иска да вижда родителя си” – баща или майка, зависи кой е мишената на омразата. Вещите лица-психолози, изобщо всички експерти, капитулират пред мнимата воля на детето.

За специалистите по проблема трябва да се поставят следните въпроси:

1. От какво е травмирано детето, че има това поведение?

2. Какво трябва да се направи, за да се предотвратят по-нататъшните увреждания върху психиката на детето?
3. Как може да се възстанови връзката на детето с отхвърления родител?
4. Как може да се подходи срещу по-нататъшните травмиращи манипулации на родителя, който упражнява родителските права?

Сред травмиращите събития в живота раздялата и разводът са на второ място след смъртта на дете. Статистиката показва, че при сравнително мирно протичащи раздели на участниците им трябва от три до пет години, докато преодолеят кризата. При тежките конфликтни разводи травмата може да трае цял живот.

Родителите, които програмират децата си срещу другия родител, действат първично от панически страх, че ще загубят и децата си. За да се отърват от него, те създават с децата си тясна коалиция, до която никой друг няма достъп. Те стават свръхпротективни и обгрижват детето си така, че да го предпазят от всички опасности на света – настоящи и бъдещи. Под формата на сърдечна любов, внимание и ласка обаче компенсаторно се крие егоизъмът на едно изключително желание за притежание. Така те предпазват увреденото си самочувствие от раздялата и от негативната самооценка. Започва една параноидна проекция върху партньора, с когото са се разделили. Тя се предава на детето и то може да произнесе присъда: ”Ти си виновен за всичко, татко/майко”.

Програмирацията родител не може по нормален начин да преработи мъката си от раздялата, гнева и разочарованието си. Затова той включва детето като начин на въздействие и наказание. Това може да е съзнателно, а може и да е несъзнателно.

➤ *Психическите проблеми на децата:*

Между три и десет години детето е особено уязвимо, защото не може да различава критично и да тълкува несъответствието между това, което то самото възприема, и това, което му се казва или разказва. Измислените опасности и измислените твърдения на единия родител за другия лишават детето от доверие в собственото му възприятие. То е принудено да се откаже от проверката на реалността, както и от собственото си усещане за нея, и да се довери на родителя, който се грижи за него и го обича. То възприема нереалните манипулативни истории на обичания от него родител, който в момента се грижи за него, за да не го загуби. В психиката на детето се получават механизми на разделяне на реален спомен, примерно за бащата, от насаден спомен за него от страна на майката, която манипулира спомените.

Страх от загубване. Поради необходимостта от защита и зависимост детето се опира на този, с когото живее. При приблизително 90 % това е майката. Ако нейното намерение е да изолира бащата, то тя има лека задача. Колкото по-малко е детето, толкова по-бързо то взема нейна страна. Така детето бързо се освобождава от конфликта на лоялността.

Когато обаче детето е по-голямо и особено в тийнейджърска възраст, то има вече умствените способности да разграничава реалност от фантазия. Конфликтът на лоялност тук е много по-жесток и травмиращ. Развива се силно чувство за вина към родителя, който трябва да бъде отстранен. Един от механизмите на решаване на фрустрацията и намаляването на напрежението от лъжите, които съзнателно трябва да произнасяш пред съдии, социални работници и вещи лица-психолози, е проекцията на вината върху жертвата – виновния родител.

Идентифициране с агресора заради собствената сигурност. Заради собствената си сигурност детето се идентифицира с агресора-отчуждител. Той в неговите очи е по-силният родител. Лицето, което постоянно действа срещу другия родител, се подкрепя, защото иначе има опасност самото дете да стане мишена на неговата ярост.

➤ **Симптоматика на ПАС при децата:**

1. *Кампания на отблъскване и омаловажаване на родителя, който няма родителски права върху детето.*

Симптоматично е почти пълното избледняване на предишните хубави спомени и общи преживявания с отхвърления родител. Като че ли тази част от живота на детето не е съществувала. Без голямо притеснение или чувство за вина бащата се превръща в безлично същество: "Мразя го и не искам да го виждам повече през целия си живот". А за преди любвеобвилна майка се казва: "Мразя я. Тя е тъпа. Все ми е едно дали ще я виждам".

Отхвърлянето поставя децата в голямо вътрешно напрежение. При разпитване те в съда обикновено не могат да кажат нищо конкретно и се скриват зад неоспоримото: "Това е така. Това знам". Под формата на изнудване се свързват условията за виждането с другия родител при изпълнение на режим за контакти: "Ако ни даваш повече пари, тогава..."

2. *Абсурдни рационализации.*

За своето враждебно поведение децата създават иррационални и абсурдни оправдания. Те не приемат разясняването на събитията или корекциите на погрешната информация, внедрена от родителя-манипулатор.

3. *Липса на нормална амбивалентност.*

Всяка човешка връзка е амбивалентна – ту обичаш някого, ту в даден момент можеш да изпиташ яд и гняв към него. Връзките между родители и деца не правят изключение. При PAS децата обаче няма такава двойственост на чувствата – те са еднопосочни. Единият родител е само добър, другият е само лош. Има пълна амнезия върху хубавите спомени преди разводи или раздялата на родителите. Симптомът на липсващата амбивалентност е важен при диагностиката за състоянието на детето при експертиза от вещи лица, при работа на социален работник с детето.

4. *Автоматично вземане на страна.*

Децата автоматично подкрепят програмирация родител в съда при изслушване, каквото и да твърди той. Щом веднъж е казано, че бащата е лъжец, той може да се защитава колкото си иска. Детето винаги ще твърди, че той лъже.

5. *Разширяване на враждебността върху цялото семейство.*

Всички преки и по-далечни роднини на отхвърления родител, всички негови приятели са агресивно отхвърлени със същите абсурдни рационализации.

6. *Феномен на личното мнение.*

Детето винаги изтъква, че това е неговото мнение и то е убедено, че не му е натрапено от никого. То винаги подчертава своята независимост, а програмирация родител се гордее с неговото самостоятелно мислене. Често те несдържано подтикват децата да "кажат истината". Гордеят се с тях, че са смели и независими. Тук програмирането показва най-големите си успехи: децата са забравили да се доверяват на собствените си възприятия и да ги назовават. Те повтарят като папагали чужди мнения и оценки и си вярват. Социалните работници, съдиите, които изслушват детето, могат да бъдат заблудени от правото на свободна воля на детето.

7. *Отсъствие на чувство за вина.*

Децата не виждат нищо лошо в това, че отхвърлят и очернят един родител. Не показват благодарност за финансова подкрепа, за подаръците от мразения родител, приемат ги като нещо дължимо им.

8. *Скрити сценарии.*

"Ти си досадник. Престани да ни търсиш по телефона!" – детето възпроизвежда реплики на майката. „Престани да ни досаждаш”, казват по-големи деца на баща си. Децата възпроизвеждат сценарии на отчуждаващия родител. Тези сценарии могат да са различни – майката се готви да изостави момчето, като се омъжи за друг баща; бащата

никога не се е грижил за семейството, защото пропива парите; той или тя правят това или онова, поради което не са добри родители.

➤ ***Проблемите на отчуждените деца от родителите им изискват защитни мерки от страна на различните специалисти, работещи по проблема:***

1. Социалните работници да могат да реагират съгласно Правилника за прилагане на ЗЗД така, че при оплакване от страна на потърпевш родител за невъзможност да осъществи правото си на лични контакти с детето да идентифицират поведението на отчужденото дете като резултат на манипулация. В тежките си степени PAS води до истинско разстройство на детската личност с непредвидими последици за избора на нормални семейни връзки в бъдеще – както създаване на собствена връзка с човек от другия пол, така и отношение към свои деца в бъдеще.

2. Да се разграничи право на детето от най-добрия интерес на детето. Най-добър интерес за детето е да има връзка с двамата си родители, защото насилственото изтриване на създадена топла връзка с родителя поради манипулации на другия родител води до тежко натоварване на психиката. Детето е объркано, тревожно, понякога агресивно, винаги със стаено чувство за вина неясно поради какво. Подсъзнателно то знае, че става нещо нередно.

Нека да приемем, че тежката форма на PAS е резултат на емоционално насилие и да можем съгласно Правилника на ЗЗД да реагираме чрез мерки за закрила на детето – задължително предписание към отчуждаващия родител за консултация, за намеса в мерките на възпитание. На първо време засегнатите родители трябва да могат да се обръщат към социалните служби за закрила на децата. На втора позиция остава възможността социалните работници в предварителния доклад до съдията по време на развода да могат да фиксират опасността от PAS, да могат да откриват манипулативното поведение на отчуждаващия родител.

От 1974 г. българският съд разполага с постановление на тогавашния Върховен съд за отчуждаващото поведение на родител при спор за родителски права и предлага санкции дори с прехвърляне правата върху другия родител, ако манипулациите върху детето застрашават неговото правилно развитие. Правото на лични отношения на детето с двамата му родители днес трябва да бъде защитено съгласно Конвенцията на ООН за правата на детето и да се наложи по подходящ начин в проекта за промяна на Семейния кодекс. Вещите лица трябва да могат при психиатрична или психологическа експертиза да отдифиренцират феномена на независимо мислене и лично мнение, скритите сценарии, липсата на амбивалентност на чувствата на децата, отсъствието на чувството за вина, враждебното отношение към родителя-мишена и да могат да преценят вредата от отчуждаването върху психиката на детето.